

УДК 32:159.9

Найдьонова Л. А.[°]

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, доктор психологічних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з наукової роботи (м. Київ)

ІНТЕГРАЦІЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ І ПРАКТИКИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВИХ: ПРО РОЗВИТОК РЕФЛЕКСИВНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СПІЛЬНОТИ

У статті представлено картину сучасної української психології через аналіз психологічних практик, які розгортаються у відповідь на виклик масової психотравматизації воєнними діями і вимушеним переселенням. Виокремлено головні суперечності, які гальмують розвиток ефективної системи психологічних послуг національного масштабу. Окреслено рефлексивний шлях взаємодії провідних професійних об'єднань для подолання інституційної кризи психологічної науки.

Ключові слова: психологічна реабілітація, військова психологія, психологічна спільнота, комунікація, прийняття спільних рішень, рефлексія

В статтє представлена картина современной украинской психологии через анализ психологических практик, которые разворачиваются в ответ на вызов массовой психотравматизации военными действиями и вынужденным переселением. Выделены главные противоречия, которые тормозят развитие эффективной системы психологических услуг в национальном масштабе. Очерчены рефлексивные пути взаимодействия ведущих профессиональных ассоциаций для преодоления институционального кризиса психологической науки.

Ключевые слова: психологическая реабилитация, военная психология, психологическое сообщество, коммуникация, принятие совместных решений, рефлексия

The picture of the modern Ukrainian psychology is presents in the article through analysis of psychological practices that are deployed in response to the challenge of mass psychological trauma under the war circumstance and forced relocation. The main contradictions that hamper the development of an effective system of nationwide psychological services are singled out. Reflexive ways of interaction between leading professional associations to overcome the institutional crisis of Ukrainian psychology are outlined.

Keywords: psychological rehabilitation, military psychology, psychological community, communication, shared decision making, reflexivity

Актуальність рефлексії взаємодії між окремими силами в психологічній спільноті країни зумовлена насамперед предметними завданнями забезпечення ефективних згуртованих дій для адекватних відповідей на виклики і забезпечення потреб населення в психологічній допомозі. Як відомо, проблеми взаємодії можуть бути такими значущими, що не тільки знижують, але й здатні повністю знищити наявний ресурс подолання проблем предметного пласту діяльності, особливо в екстремальних і невизначених ситуаціях. Предметний пласт діяльності – це надання психологічної допомоги: а) військовим (майбутнім учасникам бойових дій) на етапі підготовки до бойових дій, ефективного їх ведення з найменшими витратами, швидкого відновлення бойової готовності; б) психологічної реабілітації постраждалих учасників бойових дій, які тимчасово втратили боєздатність; в) психологічної реабілітації демобілізованих учасників бойових дій і постраждалих з реадаптацією до мирного життя; г) підвищення

[°] © Найдьонова Л. А., 2015 р.

психологічної компетентності воєнних всіх категорій для забезпечення ефективності військового протистояння і захисту країни від зовнішньої агресії; д) підвищення психологічної компетентності населення, що сприяє нарощуванню воєнного потенціалу і ефективній реадaptaції демобілізованих; е) допомога цивільному населенню долати негативні наслідки гібридної війни. Тобто, предметний пласт – це те, що мають робити психологи і що має забезпечити психологічна наука. Питання взаємодії стосуються в більшій мірі того, як це робити, поєднуючи зусилля, фокусуючись на предметі, не витрачаючись на безпредметну комунікацію, яка тільки забирає ресурс від нагальних справ. Якою має бути взаємодія, щоб загалом система надання психологічної допомоги інтенсивно розвивалася, нарощувала потенціал готовності до нових викликів, не перетворювалася на руйнівну самоексплуатацію, а розвивала цивілізований ринок надання психологічних послуг населенню після закінчення війни. Окремим аспектом взаємодії в системі психології є стосунки між науковцями і психологами-практиками (хоча науковців у чистому вигляді без психологічної практики взагалі не існує, адже в академічній системі останнім часом посилюється вимога забезпечити впровадження наукових розробок, що за відсутності інституалізації цієї виокремленої функції лягає на науковця персонально). Тому для відповіді на питання, чи потрібна інтеграція науки і практики психологічної реабілітації, що існує в двох найбільш поширених видах (волонтерської і внутрішньовідомчої) потрібно розглядати способи міжвідомчої комунікації з громадянським суспільством.

Мета статті – на основі положень рефлексивної психології спільнот висловити міркування щодо стану і перспектив розвитку військової психології в системі психологічної науки і практики (інституалізованої і волонтерської), що складається в Україні в умовах ведення неоголошеної війни.

Рефлексивна психологія спільнот [1] – це підхід, створений протягом останніх років в українській психології на основі інтеграції світового досвіду психології спільнот (community psychology), українських досягнень у цій сфері і теорії групової рефлексії, що розкриває шлях подолання складнокоординованості взаємодії різних групових і індивідуальних суб'єктів. Сутність підходу полягає в застосуванні аналізу і активізації рефлексивних процесів суб'єктів, які взаємодіють в спільноті для створення підсистем саморозвитку цієї спільноти.

Міркування спиратимуться на реальні факти, доступні автору з практики безпосередньої участі в комунікації, де проявляється взаємодія між суб'єктами. Метод отримання даних – учасницьке спостереження і подальша реконструкція позицій з використанням груп-рефлексивного аналізу процесу складнокоординованості суб'єктів.

Факт перший – спілкування в соціальних мережах з приводу створення ФБ-спільноти для висвітлення діяльності Методичного реабілітаційного центру, створеного в лютому 2014 р. при Інституті соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України.

Контекст. Центр створився як відповідь науковців на розстріли людей у Києві, що переводило ситуацію травматизації населення, помножену медіавпливами на новий рівень, відчуття багатьох співробітників неможливості стояти осторонь і бути максимально корисними. Методичний реабілітаційний центр об'єднає і систематизує волонтерську фахову роботу співробітників у

співпраці з фаховими асоціаціями та іншими громадськими ініціативами. Центр функціонує за трьома напрямками роботи: навчально-методичний (основний), у межах якого створювалися на волонтерських засадах науково-методичні ресурси для широкої мережі волонтерів та спеціалістів різних служб, які безпосередньо допомагали постраждалим (тренінги, супервізії, навчальні проекти підвищення фахової кваліфікації тощо); консультаційно-терапевтичний, спрямований на надання безпосередньої допомоги постраждалим на місцях (у госпіталях, в зоні АТО, на звільнених територіях), а також у формі чергування спеціалістів з надання психотерапевтичної допомоги в Інституті та телефонного консультування; інформаційно-просвітницький, у межах якого систематизується інформація про можливості надання допомоги постраждалим, організації їх життя і дозвілля, висвітлення роботи центру в соціальних медіа, обміну корисними інформаційними ресурсами. На той час уже активно працювала Служба майдану, яка об'єднувала волонтерів, що надавали послуги учасникам масових політичних акцій, використовуючи досвід роботи 2004 р., коли вперше було створено таку волонтерську ініціативу.

Комунікація. Повідомлення в мережі Фейсбук про створення центру викликало мою дискусію з керівником психологічної служби майдану, який написав, мовляв, навіщо створювати інший центр, який буде надавати допомогу, краще приходьте сюди на майдан і тут працюйте, якщо у вас є час на волонтерство, все одно до вас ніхто іти не захоче звідси (з майдану). Мені (і моїм колегам, які об'єдналися в центр) було очевидно, що допомоги потребуватимуть не тільки ті, хто перебуває на майдані, а значно ширше коло осіб, у тому числі в діючих системах психологічної освіти і соціальних службах. Моя позиція була така, що не можна гальмувати створення різних центрів, підводячи ініціативу під одного суб'єкта (навіть найбільш підтвердженого запитамі людей на той час), адже це не буде сприяти розвитку системи, бо потреба в наданні допомоги зростатиме і одна служба майдану, навіть перетворившись на асоціацію фахівців з подолання кризових ситуацій, не зможе монополювати з цим потоком справитися.

Аналіз. За цим діалогом можна реконструювати самоорганізаційні процеси формування різних групових суб'єктів, проробка меж групових суб'єктів. У службі майдану спостерігалися процеси інгрупової фаворитизації стосовно людей, які працювали на майдані, на противагу тим, хто в цій ситуації не перебував (формування меж «своїх» характерний процес для спільноти майдану в цілому, цей механізм на різних етапах виконував різні функції). Крім того, варто виокремити феномен зваби індивідуальних суб'єктів очолити самоорганізаційні процеси, персонально уособлюючи їх суспільну потужність. Такий механізм «приватизації» керівником потенціалу групового суб'єкта замість виконання представницької функції з самообмеженням, в Україні дуже поширений на всіх рівнях і функціонує як соціальний стереотип, що відповідає очікуванням і підкріплює «стару» недемократичну по суті психологічно корумповану систему управління соціальними процесами.

Головний інтерес різних групових суб'єктів, що самоорганізуються з практики волонтерства, співпадає – надання психологічної допомоги, проте зароджується конкуренція за споживача психологічних послуг (це механізми ринкові, хоча ще не включено фінансові механізми регулювання, проте накопичуються репутаційні капітали). Конкуренція може виконувати позитивну

функцію покращення якості послуги і негативну функцію гальмування процесів інтеграції в професійній спільноті. Нажаль, процеси групової міжсуб'єктної рефлексії не інтенсифікуються, вибудовуються межі «брендів», комунікація блокується низькою рефлексивною ємністю середовища спілкування (рідко спільно обговорюється нове, що з'являється в стосунках, досвіді, знаннях, способах самоорганізації і саморегуляції тощо).

Другий факт – кілька фрагментів спілкування в ході підготовки тендеру на надання психологічної допомоги постраждалим учасникам АТО.

Контекст. За ініціативи Державної служби з питань ветеранів і учасників АТО проводиться низка круглих столів і створюється робоча група, яка виступає розпорядником бюджетних коштів, виділених державою на психологічну реабілітацію постраждалих учасників АТО. Ця робоча група мала розробити спільними зусиллями представників різних інституцій тендерні вимоги і стандартні протоколи надання допомоги.

Як розгорталася комунікація на цьому дійсно представницькому майданчику? Після низки круглих столів на початку року виникла майже піврічна перерва в комунікації через довгий період затвердження документів в існуючій системі виконавської влади, що було організаційною помилкою, адже змістова робота могла продовжуватися і поза питанням механізму розподілу коштів. Інтеграційний потенціал створеного Держслужбою міжгалузевого майданчику комунікації було втрачено. Коли приступила до роботи робоча група при Держслужбі, не вдалося досягти ефективного предметного фокусування учасників через надмірні корпоративні егоїзми.

Комунікація. При виокремленні певного аспекту проблеми (створення стандартного протоколу надання послуги з психологічної реабілітації) замість розгортання предметної роботи чи формування підгрупи з фахівців із різних інституцій для такої роботи відбувається її делегування. Керівник провідної академічної психологічної установи заявляє позицію – немає проблеми, ми створимо – і розв'язання проблеми делегується одній з інституцій.

Аналіз. Це друга помилка комунікації, адже робоча група, створена на базі окремої існуючої інституції залишається непроникною для решти інституцій. І оскільки робота по суті – це волонтерство експертів, а репутаційний капітал прив'язується до однієї установи. Груповий суб'єкт робочої підгрупи виявляється недостатньо представницьким, щоб результати його роботи було прийнято рештою без витрат комунікації, адже не містить достатню кількість замотивованих інсайдерів.

Факт третій. У комунікації щодо створення стандарту виявляються змістові і ціннісні суперечності: 1) різні позиції щодо припустимості примусового (забезпеченого адміністративним ресурсом) надання психологічної допомоги цивільному населенню демобілізованих учасників бойових дій; 2) неприйняття деякими волонтерами комерційно налаштованих психологів, які за надання психологічної допомоги очікують винагороди (феномен волонтерської героїзації альтруїзму). Різницінність робочої групи як мінімум за цими двома параметрами потребує активізації груп-рефлексивних процесів, спрямованих на побудову об'єднуючих смислів, інакше інтеграційні процеси блокуються міжперсональними конфліктами. Переведення групової роботи в режим розподілу функцій для індивідуальної проробки окремих питань не сприяє також

розв'язанню суперечностей механізмами групової динаміки. Фактично спільна творчість не запускається, а робота переводиться в формат зібрання індивідуальних напрацювань, що не сприяє інтеграції спільноти.

Факт четвертий. Комунікація з приводу використання результатів міжвідомчої робочої групи Держслужбою.

Контекст. Вузьковідомчі інтереси Держслужби можуть полягати в необхідності спрямувати бюджетні кошти на розвиток інфраструктури Міністерства соціальної політики і налагодити надання психологічної допомоги через систему відомчих госпіталів. Навіть якщо таке завдання не обробляється Держслужбою, воно атрибується іншими суб'єктами взаємодії як мотивація прийняття певних рішень. Робочою групою розробляється проект тендерної документації, в якому пропонується механізм забезпечення якості послуги через асоціації фахівців (суб'єктом надання послуги може виступати установа, громадське об'єднання і особисто фахівець як член професійної асоціації), що передбачає створення реєстрів таких асоціацій, їх членів. Прийняття таких тендерних вимог стимулювало б активізацію професійних спільнот, інтенсифікацію комунікації і врешті створення механізмів гарантування споживачу прозорого надання послуги. Але ця пропозиція не отримує підтримки членів робочої групи і не включається в умови тендеру.

Загалом у комунікації робочих груп як механізму впливу громадського суспільства як усередині так і з представниками владних органів, при яких створюються дорадчі органи майже на всіх рівнях має системну хибу втрату предмету при узгодженні: цілісні розробки проектів рішень експертною спільнотою проходячи процес узгодження владою змінюються (часто на підставі того, що комусь здалося щось зайвим або не сподобався рівень складності викладу, а то й окремі слова), що призводить до втрати ефективності описаних в документі механізмів, які після прийняття таким чином удосконаленого проекту не здатні виконувати регуляторну функцію, а інколи створюють ще й новий рівень хаосу. Тендерна документація, яка була прийнята за результатами часткового консультування з робочою групою призвела до збурення конфліктів, листів про відкладення процедури тендерної закупівлі послуг від одного з членів робочої групи, а врешті зриву перших торгів. Не маю мети аналізу саме цієї ситуації, але варто наголосити, що інфраструктурний рівень конкуренції, коли певна установа чи мережа виборює ресурси для продовження свого існування не отримує достатньо прозорої спільної рефлексії, заснованої насамперед на предметному аналізі функцій підсистеми, організаційної спроможності, ефекту розвитку цілісної системи, а також отриманні поінформованої згоди від усіх інших учасників. Скорочення комунікації задля отримання коротермінової вигоди окремого суб'єкта є стратегічною помилкою, яка гальмує інтеграцію професійної спільноти і розвиток громадянського суспільства в цілому.

Висновки. Військова психологія попри наявність очевидних обмежень у комунікації з рештою професійної психологічної спільноти має стати насамперед майданчиком розгортання рефлексивної комунікації, оскільки уособлює найбільш гостро зацікавлену в психологічній реабілітації масу споживачів. Розгортання рефлексивної комунікації має зосередитися на подолання складнокоординованості групових суб'єктів: суперечності цінностей, системному

функціональному аналізу взаємодії структур в короткотерміновій і довготерміновій перспективі оцінки результатів прийнятих рішень.

Список використаних джерел

1. Найдьонова Л.А. Рефлексивна психологія територіальних спільнот / Любов Найдьонова. – К.: Міленіум, 2012. – 280 с.
2. Найдьонов М.І. Формування системи рефлексивного управління в організаціях / Михайло Найдьонов. - К.: Міленіум, 2008. – 484 с.
3. Соціально-психологічний методичний реабілітаційний центр ІСПП НАПН України [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.facebook.com/groups/237950039722564/?fref=ts>
4. Сьогодні за круглим столом обговорювались актуальні питання допомоги учасникам АТО [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://dsvv.gov.ua/top-novyny/sohodni-za-kruhlym-stolom-obhovoryuvalys-aktualni-pytannya-dopomohy-uchasnykam-ato.html>
5. Спільний брифінг Ольги Богомолець і Артура Дерев'янка з питань психологічної реабілітації учасників АТО [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://dsvv.gov.ua/pres-tsentr/spilnyj-bryfinh-olhy-bohomolets-i-artura-derev-yanka-z-pytan-psyholohichnoji-reabilitatsiji-uchasnykiv-ato-2.html>

Отримано 25.11.2015 р.

УДК 159.99

Ніздрень О.А.[°]

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, лабораторія психології мас і спільнот, аспірант(м. Київ)

АКТИВІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ЯК ЧИННИКА ПІДТРИМАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ НА СХОДІ УКРАЇНИ

У запропонованій статті представлено соціально-психологічний аналіз ситуації українського суспільства в умовах воєнного конфлікту; висвітлено цінність і подано варіант активізації соціального капіталу ветерана війни у контексті спільноти «побратимів».

Ключові слова: ветеран війни; ветеран-інструктор; соціальний капітал; активізація соціального капіталу; набуття соціального капіталу; психоедукація; психологічне здоров'я

В предлагаемой статье представлены анализ социально-психологической ситуации украинского общества в условиях военного конфликта; освещены ценность и представлены вариант активации социального капитала ветерана войны в контексте сообщества «собратьев».

Ключевые слова: ветеран войны; ветеран-инструктор; социальный капитал; активация социального капитала; приобретение социального капитала; психоедукация; психологическое здоровье

This article offers the analysis of the social psychological situation of Ukrainian society in the war conflict conditions; the value is highlighted and a variant of activation of the war veteran's social capital in the context of 'brothers in war' community.

Keywords: war veteran; veteran-instructor; social capital; activation of social capital; acquisition of social capital; psychoeducation; mental health

Актуальність. Вимога сьогодення у вимірі українського суспільства до психологічної спільноти полягає у становленні військової психології, проблеми

[°] © Ніздрень О.А., 2015 р.